

CO JE BIBLE A JAK VZNIKLA

ÚVOD

1 Co je bible?

Slovo *bible* je odvozeno od řeckého *biblion* (knížka). Bible představuje pro křesťany (a Starý zákon i pro židy) *knihy*, obsahující Boží zjevení.

Bible sama sebe ovšem slovem *knih*a nebo *knihy* neoznačuje. Biblickým pojmem je *Písmo svaté*, nebo jednoduše *Písmo*, *Pisma*. Takto bývá v Novém zákoně označován Starý zákon, ať už jeho celek nebo některá jeho část.

Písmu také říkáme *Boží slovo*. To proto, že v něm k nám mluví skrze lidská slova a skrze události lidských dějin Bůh.

2 Členění bible

Bibli dělíme na Starý (nebo také První) zákon (SZ) a Nový zákon (NZ). SZ je původní, židovská část Bible, NZ je název pro postupně přidaný soubor křesťanských spisů.

Židé člení SZ jinak, než křesťané (viz tabulka na následující straně); odtud židovské pojmenování TeNaK, kdy velká písmena jsou začátečními písmeny jednotlivých částí – Tora (učení), Neviím (proroci), Ketuvím (spisy).

Mezi křesťanským SZ a židovským Tenakem je rozdíl nejen v obsahu, ale i v řazení knih a v celkové koncepci.

Základní pořadí knih v Tenaku je Tora-Proroci-Spisy.

Tora představuje jádro Tenaku a je pravidelně čtena v synagoze.

Proroci, ti, kteří podle židovského pojetí měli za úkol Toru předávat dále, představují jakýsi „komentář“ k Toře. Úkolem těchto textů je Toru přiblížit, objasnit, aktualizovat. V synagoze se čtou úryvky z prorockých knih (tzv. *haftarót*), které mají vždy nějaký vztah k čtenému úryvku z Tóry.

Dalšími texty, které jsou ještě o něco „méně závažné“, jsou Spisy.

Můžeme si tak představit Toru jako střední kruh, kolem něj Proroky, a ve vnějším kruhu pak Spisy. V této metafoře bychom

mohli pokračovat: dalším kruhem, který obepíná Tenak, by byla Mišna, kolem ní Talmud atd.

Podstatná je centralita Tóry, z níž vše vyrůstá.

Pro křesťany je vrcholem Bible Nový zákon. Starý zákon je pro křesťanské chápání Bible nezbytný. Jednak vytváří historické, společenské, kulturní a náboženské pozadí NZ, a jednak celý ukazuje na vyvrcholení v osobě Ježíše Krista a existenci církve.

Tenak		Starý zákon	
ספרים S p i s y	Tóra תורה	כתובים k n i h y	Pentateuch
	Genesis		Genesis
	Exodus		Exodus
	Levitikus		Levitikus
	Numeri		Numeri
נביאים P r o r o c i	Deuteronomium		Deuteronomium
	Jozue		Jozue
	Soudců		Soudců
	1. Samuelova		Rút
	2. Samuelova		1. Samuelova
כתובים k n i h y	1. Královská		2. Samuelova
	2. Královská		1. Královská
	Izaiáš		2. Královská
	Jeremiáš		1. Paralipomenon
	Ezechiel		2. Paralipomenon
נביאים P r o r o c i	Dvanáct malých proroků: Ozeáš, Joel, Amos, Abdiáš, Jonáš, Micheáš, Nahum, Abakuk, Sofoniáš, Ageus, Zachariáš, Malachiáš		Ezdráš
			Nehemiáš
			Tóbijáš
			Júdit
			Ester + dodatky
ספרים S p i s y	Zalmy		1. Makabejská
	Jób		2. Makabejská
	Přískovi		Jób
	Rút		Zalmy
	Píseň písní		Přískovi
נביאים P r o r o c i	Kazatel		Kazatel
	Pláč		Píseň písní
	Ester		Moudrosti
	Daniel		Sírachovec
	Ezdráš		Izaiáš
ספרים S p i s y	Nehemiáš		Jeremiáš
	1. Paralipomenon		Pláč
	2. Paralipomenon		Báruch
			Ezechiel
			Daniel + dodatky
נביאים P r o r o c i			Ozeáš
			Joel
			Amos
			Abdiáš
			Jonáš
נביאים P r o r o c i			Micheáš
			Nahum
			Abakuk
			Sofoniáš
			Ageus
נביאים P r o r o c i			Zachariáš
			Malachiáš

Katolická verze SZ (oproti protestantské) obsahuje i tzv. deuterokanonické knihy (tedy knihy napsané v posledních dvou stoletích před Kristem řecky, mimo Palestinu); v tabulce jsou vyznačeny červeně.

V Ježíšově době žilo v Palestině asi 1 milión židů. Jejich jazykem byla aramejšťina, ale při bohoslužbách používali hebrejsky psané texty. Mimo Palestinu žilo 4-5 miliónů židů, jejich jazykem byla převážně řečtina. Proto používali řecký překlad SZ, tzv. Septuagintu, ke které byly přidány i nově vzniklé texty, psané v řečtině. Septuaginta se pak stala i Biblí prvních křesťanů. K ní byly postupně přidávány texty NZ, psané již výhradně v řečtině. Od 2. století se začínají používat latinské překlady Bible (nejprve Vetus Latina, od 5. stol. pak Vulgáta), používání řečtiny křesťany postupně zaniká.

Židé však od 2.století začínají považovat za jediné normativní texty ty, které byly napsány v Palestině hebrejsky (příp. některé menší části aramejsky). Existují tedy dva typy SZ: hebrejsky psaný (kratší) a řecky psaný (delší o pouze v řečtině napsané texty). Po rozštěpení církve za Martina

Lutera (1519) se pak protestantské církve vrací ke kratšímu SZ a neuznávají řecky psané, výše zmíněné tzv. deuterokanonické knihy.

Dělení knih Nového zákona

PŘEDÁVÁNÍ BOŽÍHO SLOVA A VZNIK BIBLICKÝCH KNIH

1 Písmo svaté a tradice

Každá lidská společnost zcela přirozeně předává své zkušenosti a výdobytky novým generacím, ať už se jedná o praktické poznatky a kulturní hodnoty, či náboženství nebo víru. Potomci zpravidla nezačínají od nuly, ale stavějí na tom, co pro ně vydobyla předchozí pokolení. Tomuto předávání říkáme *tradice* (od latinského *tradere*, „předávat“). I Písmo svaté je plodem náboženské tradice Izraele a prvotní církve.

Na počátku nějaké náboženské tradice stojí obvykle zkušenost s posvátnem. Zkušenost zcela výjimečná a neopakovatelná, předávaná následně novým generacím skrze představitele rodu, panovníka, proroka či (vele)kněze. V Izraeli je předávání náboženské zkušenosti chápáno jako výslovný Boží příkaz, platný zákon (srov. Žl 78,3-6).

Tradice židovského i křesťanského náboženství jsou „živými“ tradicemi. Zkušenost s Bohem nestojí jen na počátku, ale dějiny vyvoleného lidu jsou chápány jako dějiny opakovaných Božích zásahů. S Bohem učinil zkušenost nejen Abraham (srov. Gn 12), ale i Mojžíš (srov. Ex 3) a mnozí další.

Obsahem náboženské tradice, kterou máme dnes zaznamenánu na stránkách SZ, je především příběh o vyvolení a o smlouvě s Bohem Hospodinem, ale i další vyprávění o Božích zásazích do lidských dějin, včetně příběhů o mnoha lidských selháních. Obsahem tradice zaznamenané v Novém zákoně jsou pak svědectví o událostech spojených s osobou Ježíše Krista, zvěstovaná dále jeho prvními učedníky.

1.1 Dvě formy tradice

Můžeme rozlišit dvě formy tradice: podání ústní a písemné. Na počátku stojí zpravidla ústní tradice.

Také sepsání biblických knih ve starověku předchází někdy i dlouhá staletí ústního předávání náboženské zkušenosti z generace na generaci. Při tomto předávání lze předpokládat určité modifikace:

méně podstatný prvek mohl být občas zatlačen do pozadí či úplně vypuštěn, a následně zapomenut; naopak jiná skutečnost mohla být postupem času zdůrazněna a dále rozvíjena. V zásadě však lze počítat u starověkých lidí s obdivuhodnou paměťovou kapacitou, navíc s velkou mírou věrnosti a respektu vůči tradovaným skutečnostem.

Písemné zaznamenání ústních tradic je složitým procesem. Začíná sepisováním menších celků, které lze považovat za jakési předstupně posvátných textů. Malé literární skladby jsou později seskupovány do větších celků, a tak vzniká kniha. Určitá kniha může projít následnými redakcemi, při nichž dochází k nové interpretaci poselství (tzv. reinterpretaci), přiměřeně a vhodně vzhledem k situaci čtenářů či posluchačů.

Obě formy tradice, ústní i písemná, se ovlivňují během celého procesu vzniku knih. Psané texty formují myšlení lidí, poskytují podněty k dalšímu ústnímu tradování a promýšlení. Nové výklady, postřehy a dodatky pak mohou být vloženy do původních textů nebo mohou inspirovat vznik nových textů. Na určitém stupni tradování se ovšem tento proces zastaví, a potom hovoříme o konečné neboli finální formě knih. Tradice tím ovšem neustrne, nestane se z ní jednoduše mechanické předávání posvátných textů. Psané texty jsou znovu a znovu interpretovány. Ústní tradice se tímto způsobem dále rozvíjí, stává se výkladem psané tradice, aby tato byla použitelná pro stále nové situace věřícího společenství.

1.2 Dva póly tradice

Každá živá tradice má dva póly: *konzervativnost* na jedné a *pokrokovost* na druhé straně.

Má-li být tradice tradicí, musí mít nutně konzervativní charakter, tj. být věrná tomu, co je v ní podstatné. Pokud si nějaká tradice neuchová svůj konzervativní charakter, přestává být tradicí, respektive vzniká něco jiného, jiná tradice.

Ovšem nemá-li být tradice mrtvá či neživotně ustrnulá, předpokládá také pokrok a růst. V dějinách Izraele zajišťovali rozvoj a pokrok náboženské tradice vždy noví prostředníci mezi Bohem a lidmi, kupříkladu proroci, jejichž poselství odpovídala na aktuální problémy doby.

Udržet zdravou rovnováhu mezi konzervativním a pokrokovým proudem v nějaké tradici je mnohdy těžké. I v církvi se odnepaměti bolestně střetávají protichůdné proudy.

2 Tradice Starého zákona a vznik knih

2.1 Prostředí, v němž se utvářela starozákonní tradice

Není vždy snadné udělat si představu o prostředí, ve kterém se utvářela tradice Starého zákona. Mimobiblických zpráv je poměrně málo. Zpravidla bývá zvykem řídit se informacemi, které poskytuje bible samotná, popř. srovnávat s národy, které dosud žijí - či do nedávné doby žily - v podobných podmínkách jako hrdinové starozákonních příběhů.

2.1.1 Rodina, rod

Základním prostředím vzniku a předávání náboženských tradic, které byly později písemně zaznamenány ve Starém zákoně, je rozšířená rodina (popř. rod, klan).

Hlavní místo v ní zaujímal otec. Jednalo se tedy o patriarchální společenství. Otec byl odpovědný za předávání tradic, právě na něj byl kladen požadavek seznamovat s nimi potomky (srov. Ex 10,2; 12,26; 13,8.14nn.; Dt 4,9; 6,7.20nn.; 32,7.46). Výsadní postavení mezi potomky měl prvorozený syn. Těšil se autoritě mezi svými bratry, měl právo na zvláštní požehnání (srov. Gn 27), jemu příslušel i největší podíl na dědictví (srov. Dt 21,16nn.).

Touha po potomstvu byla důvodem některých zvyků, které nám dnes připadají značně neobvyklé. (např. tzv. levirátní povinnost, srov. Gn 38; Dt 25,5nn, důležitá i jako výraz solidarity s vdovou, srov. Rt 1,11-13.20-21). Silná příbuzenská soudržnost byla důležitá pro přežití v tvrdých podmínkách. Některé starozákonní zvyky a právní předpisy namířené proti těm, kdo se provinili proti rodinným závazkům, nám dnes mohou připadat nepřiměřeně kruté, ale pro tehdejší rodiny byla poslušnost a solidarita v rámci rodu často otázkou bytí a nebytí. Z tohoto pohledu se stává lépe srozumitelným i zvyk vykupování. Nejbližší příbuzný měl být vykupitelem (hebrejsky *goel*, vykupitel, zastánce i krevní mstitel), tj. měl povinnost koupit zpět vyvlastněný majetek či osoby, které se pro dluhy dostaly do otroctví (srov. Lv 25,25.47-49).

Nejvíce tradic v rodinném prostředí bylo předáno pravděpodobně ústně. Zůstává otázkou, nakolik a odkdy byl v Izraeli rozšířen zvyk psát.

2.1.2 Svatyně

SZ zmiňuje různé svatyně. Jedná se o místa spojená podle tradice se zvláštním Božím zásahem v dějinách národa či předků, patriarchů. Právě na těchto místech a kolem nich zřejmě vznikala a uchovávala se tradice a vzpomínky související s těmito událostmi. Nejdůležitějšími jsou:

Sichem (neboli Šekem) v Efraimském pohoří, která je v tradici spojována s příslibem země (srov. Gn 12,6; Joz 24,25-28; Sd 9,6 atd.);

Bétel, jižně od Sichemu, spojované hlavně s tradicemi o Jákobovi (srov. Gn 28,10-22; 35,1-4; dále i Sd 20,18.26-27; 21,2; 1 Sam 10,3);

Mamre v blízkosti Hebronu, spojená s tradicemi o Abrahamovi (srov. Gn 13,18; 18,1; snad i události z Gn 15-17);

Beeršeba v pouštní oblasti Negev na jihu Palestiny. Sem biblické vyprávění zasazuje události spojené se životem Abrahama a Izáka (srov. Gn 21,22-34; 26,26-33), ale i Jákoba (srov. Gn 46,1-4).

2.1.3 Jeruzalémský chrám

Nejvýznamnějším místem starozákonního kultu se stal jeruzalémský chrám. Místo, na kterém stál, je podle tradice pozemkem, na němž se zastavil mor za vlády krále Davida a kde byl proto vybudován oltář (srov. 2 Sam 24,18-25 a paralelní text 1 Kron 21,15-22,1). Místo bývá ztotožňováno i s horou Moria, na níž měl být obětován Izák (Gn 22,14). Právě zde Davidův syn

Šalomoun vybudoval chrám a vnesl do něj *schránu úmluvy*, která obsahovala nejposvátnější předmět, desky zákona (1 Král 8,6-9).

Chrám byl i střediskem kultury a náboženského vyučování. Dobré ekonomicko-hospodářské zabezpečení chrámu zajišťovalo příznivé podmínky pro písemné zachycování tradice. Většina kultovních tradic SZ byla uchovávána a rozvíjena pravděpodobně zde.

2.1.4 Královský dvůr

Dějiny biblických příběhů se na určitou dobu soustřeďují kolem královských dynastií. Královské dvory (ať už v Jeruzalémě, hlavním městě jižního Judského království, či v Samaří, hlavním městě severního Izraelského království) jsou dalšími institucemi, u nichž můžeme předpokládat vhodné materiální podmínky pro to, aby se tu pěstovala vzdělanost a aby se zde tradice udržovala nejen ústně, ale též písemně. Ve SZ narazíme často na explicitní zmínku o existenci letopisů (análů) králů judských či izraelských (srov. např. 1 Král 14,19.29). I vyprávění o zaslíbení Davidovu rodu (srov. 2 Sam 7,8-16) a různé jiné "dvorní příběhy" mají svůj původ v tomto prostředí. Tyto a pravděpodobně i další tradice začaly být sepisovány právě zde a mnozí se domnívají, že záznamy pořizené na královských dvorech posloužily jako jedny hlavních pramenů biblických knih.

2.1.5 Prorocké knihy

Dějiny Izraele zaznamenaly vystoupení mnoha proroků. Někteří proroci sami ještě během svého života svá proroctví zapisovali (srov. Iz 30,8; Jer 30,2; Ez 43,11; Hab 2,2) nebo je nechali zapisovat svými učedníky (srov. Jer 36,2.32), případně se o zapsání jejich slov postarali jejich stoupenci.

2.2 Vznik starozákonních knih

Knihy jsou výsledkem zpravidla delšího a složitějšího procesu. Poté, co jsme si přiblížili prostředí, ve kterém se tak dělo, pokusme se představit si konkrétněji i onen proces. Veškeré úvahy na toto téma, byť i rozumně podložené, však jsou a vždy zůstanou pouhými hypotézami! Je užitečné zabývat se hypotézami jen natolik, nakolik umožňují vytvořit určitou představu pro lepší pochopení biblického poselství a jeho zasazení do historického kontextu, případně pomáhají vyrovnat se s některými nesrovnalostmi a obtížemi, na které nezřídka narazíme v textech z doby a z prostředí tolik odlišných od toho, co známe.

2.2.1 Možné prameny knih a nejstarší vrstvy textu

Autoři biblických knih čerpali své informace z různých zdrojů, ať už z ústní tradice či z písemných záznamů. O existenci „písemných pramenů“ se zmiňuje často samotný biblický text. Co bylo přednostně zapisováno a mohlo případně posloužit jako písemný pramen biblickým autorům?

Předně různé zákony, neboť jsou důležité pro spořádaný život společenství a zapsáním je posílena jejich platnost. Podle knihy Exodus Mojžíš na poušti zapsal Hospodinova slova a následně předčítal tento „zápis smlouvy“ lidu (srov. Ex 24,4.7). Jiná místa knihy Exodus předpokládají, že Zákon zapsal přímo Bůh (srov. Ex 24,12; 31,18; 34,1). Každopádně izraelská tradice spojuje „knihu zákona“ s Mojžíšem (srov. Dt 28,58-59; 30,9-10; 31,9; Joz 1,7-8). I když lze sotva předpokládat, že by Mojžíš byl autorem Tóry v té písemné podobě, jak ji známe dnes, přesto nelze jen tak vyloučit, že existence zákonů, a to i v psané formě, sahá až do raných dějin vyvoleného lidu. Různé starozákonné texty předpokládají existenci nějakých zápisů právních ustanovení už v raných dobách národa (srov. Dt 27,3 a Joz 8,32; 24,26; 1 Sam 10,25).

Kromě zmínky o zákonech najdeme občas zmínky i o jiných pamětních zápisech (srov. Ex 17,14; Nm 33,2; Est 9,32). Starý zákon se příležitostně odvolává na spisy, které se nedochovaly, ale

jejichž znalost autoři u svých současníků předpokládají: spis o příbězích krále Šalomouna (srov. 1 Král 11,41); letopisy králů Izraele (srov. 1 Král 14,19) a Judska (srov. 1 Král 14,29) a mnoho dalších.

Většina biblistů v dnešní době se domnívá, že nejstaršími literárními „vrstvami“ v Písmu svatém jsou některé poetické skladby. Za nejstarší vrstvy biblického textu bývá často považována Debóřina píseň (srov. Sd 5), píseň Mojžíše a Miriam (srov. Ex 15), snad i požehnání v Gn 24,60 či text v Nm 21,17. Datace je však věcí dohadů, úplnou jistotu o stáří jednotlivých biblických textů nemáme a ani mít nemůžeme.

2.2.2 Hypotézy o vzniku starozákonních knih

O vzniku biblických knih existuje mnoho hypotéz; přibližme si stručně alespoň ty, které jsou v současné době zastávány většinou odborníků.

a) Mojžíšovy knihy (Zákon, Pentateuch)

Nedá se předpokládat existence písemných pramenů Pentateuchu z doby před exodem (kolem r. 1200 př. Kr.), první zápisy vznikají tedy až později. Jedná se především o zákony a příkazy v „nějaké“ psané formě, přitom v různých obdobích byly pravděpodobně aplikovány mírně odlišné předpisy. V ústní formě se po dlouhou dobu mohla předávat různá vyprávění: ságy rodů, příběh o pobytu v Egyptě a o exodu apod.

V době monarchie (asi 1000-587 př. Kr.), zvláště tehdy, kdy jak Izraelské tak Judské království dosáhlo určité hospodářské a především kulturní úrovně, mohly vznikat větší písemné skladby, které později posloužily jako prameny Pentateuchu. Avšak forma i počet těchto hypotetických spisů zůstává předmětem dohadů.¹

Zlomem pro vznik Pentateuchu, tak jak ho známe v dnešní podobě, byl zřejmě babylónský exil (587-539 př. Kr.). Tragická událost zkázy Judského království a zničení jeruzalémského chrámu vyvolala jistě velkou krizi víry vyvolaného národa, ale zároveň i její pročištění. V konfrontaci s vítěznými babylónskými bohy dozrává monoteismus. Právě v situaci exilu mohla zesílit potřeba sesbírat a zpracovat všechny staré tradice národa, ať už ústní, či písemné. Podle většiny odborníků dostal Pentateuch svou konečnou formu po exilu. Zdá se, že kněžská tradice je v něm nyní nejvýraznější a možná by se dala považovat i za jakousi osnovu, do níž byly vetkány ostatní tradice.

b) Dřívější (přední) proroci

¹ Do nedávné doby převládala v odborných kruzích takřka výhradně tzv. teorie čtyř pramenů. V nejednotném, místy až rozporném textu Pentateuchu byly rozlišovány čtyři proudy a hypoteticky se uvažovalo o tom, že čtyři původně nezávislé texty byly zpracovány do jednoho celku. Jsou to:

a) Text, jehož autor je označován Jahvista (zkratka J) a který měl údajně vzniknout v době tzv. „šalomounovského osvětlení“, tedy kolem r. 950 př. Kr. Označení vyjadřuje, že v této textové vrstvě je používáno Boží jméno JHWH, tzv. tetragramaton, původně vyslovované asi jako Jahve.

b) Spis označovaný jako dílo Elohisty (zkratka E), který údajně vznikl v severním Izraelském království, tedy mezi léty 933-772 př. Kr. Název poukazuje na to, že pro Boha je používáno slovo elóhím. Oba texty byly podle teorie čtyř pramenů zkombinovány do jednoho spisu po pádu Izraelského království, kdy do Judska prchali utečenci ze severu a donesli si s sebou i své tradice, tedy v letech 722-622 př. Kr.

c) Deuteronomistův spis (zkratka D) je označení pro hlavní pramen knihy Deuteronomium. Teoreticky by se mohlo jednat o spis, který byl nalezen v chrámě za vlády krále Jošiáše kolem r. 622 (srov. 2 Král 22,8nn.).

d) Kněžským spisem (zkratka P podle německého Priesterschrift) měl být text, vzniklý nejspíš za exilu, který kladl důraz na kultovní tradice a na kněze.

Podle teorie čtyř pramenů byly po exilu, snad za Ezdráše, všechny tyto spisy zpracovány do konečné podoby současného Pentateuchu.

Teorie čtyř pramenů převládala v biblistice dlouho, snad až do začátku devadesátých let minulého století. V posledních desetiletích ovšem mnozí o její platnosti pochybují. Nelze samozřejmě popřít existenci literárních „vrstev“, pro něž se dosud většinou používají výše zmíněná označení a zkratky. Nicméně se stále více diskutuje nejen o dataci údajných „pramenů“, ale vůbec o jejich existenci jako „nezávislých souvislých literárních celků“, zvláště v době před exilem.

Čtveřice knih Joz, Sd, 1-2 Sam a 1-2 Král obsahuje především příběhy a zřejmě kolovaly po dlouhou dobu v ústní tradici, jiné mohly vznikat přímo jako „dvorní spisy“ (některé příběhy v 1-2 Sam). V 1-2 Král jsou dále zpracovány informace z královských análů, rodokmeny a různé prorocké legendy.

Všemi knihami prostupuje základní myšlenka: ten, kdo žije v souladu se Zákonem, získává zaslíbenou zemi, kdo nežije podle Zákona, ztrácí ji, ale pokání a obrácení je cestou k návratu i k opětovnému usmíření Hospodina. Svědčí to o jedné redakci, která dala sbírce její konečný charakter, zřejmě ne dříve než v době exilu. Teologická interpretace dějin národa mohla být povzbuzením pro vyvolený lid, jakýmsi návodem pro to, jak hledat v obrácení a pokání řešení žalostné náboženské situace právě ve vyhnanství.

c) Pozdější proroci

Jádrem knih „pozdějších“ proroků jsou proroctví zapsaná těmi, jimž jsou knihy zpravidla připisovány, či jejich učedníky. Mnohé z knih však byly později doplňovány o nová proroctví, a starším textům tak byla dávána nová interpretace („reinterpretace“) podle aktuálních problémů.

Například kniha proroka Izaiáše vznikala v rozmezí 8.-5. století př. Kr.; kniha Jeremiášova se utvářela nejspíš v rozmezí 6.-3. století př. Kr. Kniha Ezechiel mohla být dokončena ještě v exilu či krátce po něm. Pojem „12 proroků“ je znám už v době Sirachovcově (srov. Sir 49,10), tedy na začátku 2. století př. Kr. Nejstarší texty knih této sbírky začaly vznikat již v 8. století. Některé knihy jsou dílem spíše jednoho autora (např. Abd, Jon), na sepsání jiných se podílelo více lidí (např. Zach). Konečná redakce pak celé sbírce dala jednotný charakter.

d) Spisy a deuterokanonické knihy

Vzniku každé ze zbývajících knih SZ má svůj osud. Pro ilustraci se však pozastavme alespoň u některých.

Kniha Žalmů obsahuje mnohé skladby, které jsou připisovány králi Davidovi (např. Žl 3; 4 atd.), jiné žalmy jsou evidentně poexilní (např. Žl 137). Je tedy sbírkou modliteb a písní z různých dob. Rovněž kniha Přísloví se skládá z několika dílčích sbírek z různých období. Podobně složitý původ má i mnoho dalších knih. Za nejmladší knihu SZ je považována kniha Moudrosti, která byla napsána řecky asi v 1. století př. Kr.

2.3 Jazyk Starého zákona a způsob psaní

2.3.1 Hebrejšтина

Hlavním jazykem SZ je hebrejšтина, jeden ze semitských jazyků. Byla používána jako hovorový jazyk před exilem, po exilu se používala spíš jako jazyk liturgický, jazyk posvátných textů a vzdělanců.

Hebrejsky jsou sepsány všechny protokanonické knihy. Dvě z nich, Daniel a Ezdráš, ovšem mají kromě hebrejštiny i rozsáhlé aramejské části (viz dále).

Zřejmě i některé z deuterokanonických knih byly původně napsány hebrejsky, ovšem v tomto jazyce se nám nedochovaly. Máme k dispozici jen jejich řecký překlad (Sir, 1 Mak, Bar, dodatky k Dan a Est).

2.3.2 Aramejšтина

Dalším jazykem SZ, je aramejšтина, semitský jazyk příbuzný hebrejštině; jazyk kočovných Aramejců. Postupně se stal obchodním a diplomatickým jazykem starého Blízkého východu. Po exilu byl používán jako hovorový jazyk na území Palestiny a byl též mateřskou řečí Ježíšovou.

V SZ jsou aramejsky sepsány dvě delší části v knize Ezdráš a značná část knihy Daniel.

2.3.3 Řečtina - koiné

Třetím jazykem SZ je helénistická řečtina, tzv. koiné. Deuterokanonické knihy máme dnes k dispozici jen v této řečtině. Jak už bylo řečeno, některé z nich jsou zřejmě překladem z původní

semitské předlohy (viz výše 2.3.1 a 2.3.2), jiné však byly psány přímo řecky: úvody k Baruchovi a k Sirachovcovi, 2. kniha Makabejská a nejmladší kniha Starého zákona, kniha Moudrosti.

2.3.4 Způsob psaní

- 1) kámen (Mojžíšovy desky Ex 31,18; Chammurapiho zákoník a různé stély)
- 2) hliněné tabulky (vznik v Mezopotámii; neexistují důkazy o tom, že by se používaly pro psaní posvátných hebrejských textů)
- 3) papyrus (v 1. tis. př. Kr., vynalezen v Egyptě; Jer 36,4)
- 4) pergamen (název odvozen od města Pergamon v Malé Asii; zhotovoval se z vyčištěné ovčí, příp. kozlí nebo oslí kůže; postupně sešíván do svitků; teprve od 1. stol. po Kr. se začaly archy sešívát do kodexů, což umožnilo psát po obou stranách).

3 Tradice Nového zákona a vznik knih

3.1 Náboženská tradice v době Ježíšově

3.1.1 Jeruzalémský chrám a velerada

Centrem náboženského i politického života židovského národa v prvních desetiletích po Kristově narození byl jeruzalémský chrám, vybudovaný po návratu z babylónského vyhnanství. Tento chrám existoval a fungoval až do r. 70 po Kr., kdy byl za Židovské války při dobytí Jeruzaléma Titem Flaviem zničen.

Byl místem každodenních obětí i místem vyučování (srov. Lk 2,46; Jan 7,14).

Při chrámu sídlila velerada (synedrium, sanhedrin), jíž předsedal úřadující velekněz. Židovský národ byl součástí Římské říše, přičemž velerada zajišťovala určitou formu samosprávy pod dohledem římské politické moci. Měla značnou moc, protože římscí prokurátoři se drželi pravidla nezasahovat do privátních záležitostí židovského národa, pokud to nebylo nutné.

Velerada byla tvořena převážně aristokracií, jak kněžskou (veleknězi a jejich příbuznými), tak laickou („staršími“); zasedali zde rovněž vzdělanci - znalci a učitelé Zákona. Úkolem velerady bylo zajišťovat veřejný pořádek, proto disponovala i stráží (srov. Jan 18,3-12). Měla soudní, nikoliv však výkonnou moc, ta byla vyhrazena Římanům (srov. Jan 18,30-32). Názorově nebyla velerada vždy jednotná. Zasedali v ní zástupci různých směrů, což mohlo zapříčinit občasné neshody (srov. Sk 23,6-10).

3.1.2 Nábožensky významné skupiny

a) Saduceové

Jméno této skupiny bývá odvozováno od velekněze Sádoka, který působil na dvoře krále Davida a Šalomouna (srov. 2 Sam 8,17; 1 Král 1,26.32-40 atd.). Není však příliš pravděpodobné, že by saduceové byli jeho potomky, zřejmě mezi ně nepatřili jenom kněží. Tradičně bývají saduceové považováni za nábožensky méně horlivou skupinu. Dochovaná literatura je představuje spíše jako nábožensky vlažné kolaboranty s římskou okupační mocí. Problém je ovšem v tom, že všichni ti, kdo nám svá svědectví o saducejích zanechali, patřili mezi jejich názorové odpůrce, jejich svědectví tedy nemusejí být nezaujatá. Saduceové se často přeli s farizeji. Kromě Josefa Flavia to tvrdí i Nový zákon (srov. Sk 23,6-8). Také podle Talmudu se farizeové a saduceové neshodovali v otázkách týkajících se kultovní čistoty.

Podle Nového zákona saduceové nevěřili ve zmrtvýchvstání (srov. Mt 22,23). Zdá se, že uznávali Mojžíšův Zákon, zůstává však otázkou, nakolik vážně brali ostatní části židovského Písma.

b) Farizeové

Jméno se někdy odvozuje od slovesa „oddělit“ (tj. od méně horlivých). Zdá se, že ve veleradě měli menšinu, ale zato měli pro svou zbožnost značný vliv a respekt u lidí.

Byli mezi nimi nábožensky vzdělaní lidé, zbožní a kompetentní znalci Tóry. Farizeové uznávali nejen Mojžíšův Zákon, ale i jiné knihy Písma, kromě toho dodržovali mnoho dalších ustanovení, která tvořila součást poměrně rozvinuté ústní tradice. I populární hrdinové Talmudu Hillel, Šamaj a Gamaliel nejspíš patřili mezi stoupence farizejského směru v době, kdy žil Ježíš. Pozdější rabíni byli duchovními potomky farizeů a zpracovali židovskou ústní tradici do Mišny, Talmudu a další rabínské literatury.

c) Zákoníci

Znalci Zákona, tzv. „písaři“, tvořili samostatnou názorovou skupinu, ale společenskou vrstvu, určitou intelektuální elitu národa. Pro své vzdělání, se těšili velkému vlivu. NZ je ovšem hodnotí zpravidla negativně, neboť často vystupovali nepřátelsky vůči Ježíši a jeho činnosti (srov. Mk 3,22; 7,1). Matouš je občas hodnotí kladně (srov. Mt 13,52; 23,34). Zdá se, že názorově měla většina zákoníků v Ježíšově době blíže spíš k farizejskému proudu.

d) Eséni

Zmínky o esénech najdeme u Filóna, Josefa Flavia i u římských historiků. Jejich asketický způsob života by se v některých rysech dal přirovnat k pozdějšímu monastickému hnutí.

V roce 1947 byly v Kumránu v Judské poušti u Mrtvého moře nedaleko Jericha objeveny zbytky sídliště komunity tohoto typu s množstvím dokumentů. Členové tvořili jistým způsobem elitářskou skupinu, pěstovali duchovní život, byli vzdělaní, studovali Písmo, psali duchovní texty a věnovali se modlitbě. Od ostatních se cíleně izolovali. NZ esény vůbec nezmiňuje. Podle některých spekulací k tomuto hnutí mohl mít vztah Jan Křtitel.

e) Samaritáni

Samaritáni žili na území bývalého severního Izraelského království, v oblasti nazývané v novozákonní době Samařsko (mezi Galileou a Judskem). Jsou považováni za potomky těch, kdo se usídlili na území Izraelského království po jeho pádu a částečně přijali víru v Hospodina (srov. 2 Král 17,24-41). Oni sami se však považují za potomky původního obyvatelstva. Uznávají jen Mojžíšův Zákon (tzv. "Samaritánský Pentateuch") a obětují Hospodinu na hoře Gerizím. Židé a Samaritáni si navzájem nedůvěřovali (srov. Jan 4,3-42; 8,48; Lk 9,51-56).

3.1.3 Synagogy

Slovo synagoga je odvozeno od řeckého *synagógé* a znamená „shromáždění“. Synagogy mohly začít vznikat jako určitá náhrada v době, kdy byla přerušena chrámová bohoslužba, tedy už v babylónském exilu. Ale první historické zmínky o synagogách jsou až ze 3. století př. Kr.

Zbožní Židé se shromažďovali ve sváteční dny, tedy o sobotách (srov. Mk 1,21; Lk 4,16) a o slavnostech, aby se modlili, četli a vykládali Písmo. Větší obce, nejen v diaspoře, ale i v Palestině, měly zřejmě svá „shromáždění“. V Jeruzalémě jich bylo asi několik (srov. Sk 6,9).

Synagoga měla svého představeného (srov. Mk 5,22), jehož úkolem bylo reprezentovat synagogu navenek, starat se o zabezpečení chodu bohoslužeb (popřípadě o budovu). Shromáždění však nepředsedal jen on, číst a vykládat Písmo mohli i jiní muži (srov. Lk 4,14-27; Sk 13,15). Je možné, že při synagogách existovaly školy. Alespoň vzdělávání se ve znalosti Zákona bylo samozřejmostí, snad i čtení a psaní. Synagogy tak měly velký kulturní význam, neboť poskytovaly určité vzdělání i nižším společenským vrstvám. V diaspoře se i díky nim šířil monoteismus, což připravovalo půdu pro pozdější šíření křesťanství.

O tom, jak probíhala bohoslužba v synagoze, máme zmínky až z pozdějších období. Kromě různých modliteb a požehnání se při bohoslužbách čte z Tóry a z Proroků (o vybraných svátcích i z tzv. „svátečních svitků“: Pís, Rt, Est, Kaz, Pláč).

3.1.4 Mesiánské očekávání

Slovo „mesiáš“ je odvozeno od hebrejského *mášiach* (tj. „pomazaný“, řecky *christos*; to se pak stalo součástí Ježíšova jména).

Ve SZ bylo pomazání olejem součástí inauguračních obřadů kněží (srov. např. Ex 28,41) nebo králů (srov. např.). Mesiášem, pomazaným byl ve vlastním smyslu kněz či král. Přesto tento termín získal během doby ještě jiný význam.

Některé SZ žalmy opěvují krále jako ideální, Bohem vyvolené vládce (srov. Ž12; 45; 89; 132 atd.). Jedná se především o poetické oslavy davidovské dynastie. Mnohé z toho, co si žalmisté přáli a co králům přisuzovali, se však nikdy neuskutečnilo. Přesto naděje nezemřela. Zvláště v těžkých chvílích národa byly představy o budoucím ideálním králi spojené s očekáváním „spásy“, tj. vysvobozením od nepřátel. I různí proroci přislibovali národu ideálního vládce (srov. Iz 9,1-6; 11,1-10; Jer 23,5-6; 33,14-26; Ez 34,23-24; Mich 5,1-3). Žalmy i proroctví živila a formovala víru v osvoboditele národa - mesiáše. Obraz mesiáše a jeho ideálního království postupem času přesahuje možnosti lidských dějin, stává se předzvěstí definitivního osvobození, definitivní spásy; mesiáš je představován jako zakladatel éry blaženosti.

Někteří nedoufali v krále, ale spíše v kněze. Království se po exilu neobnovilo, zato bohoslužba ano. Sirachovec, když chválí slavné předky, se vyjadřuje velice kladně o slovutných kněžích minulosti, jako byl Áron, Pinchas (srov. Sir 45,6-26), ale i o svém současníku veleknězi Šimonovi (srov. Sir 50,1-21). Je znát, že Sirachovec už vůbec nedoufá v krále, neboť většina z nich naprosto zklamala, a proto také zanikli (srov. Sir 49,4-5). Také kumránští, jak se zdá, očekávali jako mesiáše vedle vládce i kněze.

Na přelomu letopočtu byla Palestina svědkem různých politických povstání. Jejich vůdci byli často považováni za mesiáše (např. Juda Galilejský, vůdce povstání, k němuž došlo asi r. 4 po Kr. kvůli sčítání lidu po smrti Heroda Velikého, Šimon bar Giora za Židovské války či Šimon bar Kochba za posledního velkého povstání židů v Palestině v letech 132-135 po Kr.).

3.1.5 Vztah Ježíše k tradici

Ježíš tradici svého národa a prostředí, ve kterém vyrůstal, přijímá. Často opakuje, že nemíní rušit ani Zákon ani Proroky (srov. Mt 5,17-19). Přijímá nauku o vzkříšení mrtvých i mesiánské očekávání. Přitom prohlašuje, že celé Písmo i tradice poukazují na něj (srov. Jan 5,39; Lk 24,25nn).

K tradici však přistupuje svobodně. Dává jí vlastní, mnohdy překvapivou interpretaci (srov. Mt 5,21-48 atd.). Jeho současníci si uvědomovali, že učí jako ten, kdo má moc (srov. Mt 7,28-29).

Kromě toho se Ježíš ostře stavěl proti každému lidskému zneužití náboženských předpisů (srov. Mk 7,6-13). Nabádal lid řídit se učením zákoníků, ale nejednat podle jejich špatného příkladu (srov. Mt 23,2-3).

3.2 Předávání tradice o Ježíšovi

Svým učedníkům Ježíš přikázal jít do celého světa a učit, hlásat evangelium (Mt 28,19-20; Mk 16,15). Tím se stal zakladatelem nové tradice. Po jeho vzkříšení kážou učedníci nejprve ústně. Ústní tradice tedy opět předchází písemnou. Nejstarší *kérygma* církve, tedy jádro a podstata veškerého jejího hlásání, bylo ve své podstatě jednoduché: Ježíš umřel a vstal z mrtvých. To vše kvůli nám, kvůli našemu vykoupení z otroctví hříchu (srov. 1 Kor 15,3-4). Novozákonní texty přitom výslovně zmiňují, že učedníci se cítili být nositeli tradice, byli si vědomi toho, co bylo *od počátku* (srov. 1 Jan 1,1-3). I Pavel *předával* to, co sám přijal (srov. 1 Kor 11,23; 15,3).

Učedníci však nejen předávali to, co se naučili od Ježíše za jeho života a čemu plněji porozuměli ve světle velikonočních událostí. Sami dále tuto tradici rozvíjeli. Byli si vědomi síly Ducha svatého, Ježíšova přislibu, že Duch je vyučívá všemu, všechno připomene a uvede je do plné pravdy (srov. Jan 14,26; 16,12-15). V prvotní církvi, zvláště při liturgických shromážděních křesťanů, se projevovala různá charismata. Nový zákon výslovně zmiňuje dar proroctví (srov. Sk 13,1; 15,32; 1 Kor 12,10 atd.). Díky tomuto daru mohli křesťané lépe chápat a prohlubovat nauku o Ježíši.

I na pozadí Nového zákona můžeme tušit tradici, která je živá, roste a rozvíjí se postupně, i když na rozdíl od Starého zákona tento proces netrvá celá staletí, ale jen několik desetiletí.

3.3 Vznik novozákonních knih

Proces vzniku novozákonních knih je opět předmětem hypotéz.

Nejstaršími knihami jsou listy apoštola Pavla církevním obcím i jednotlivcům. Pavel začal psát přibližně v polovině 1. století po Kr., aby reagoval na praktické dotazy věřících, ale také aby jim objasnil svou teologii, své evangelium.

Evangelia začala vznikat později, nejspíš v druhé polovině 1. století či na samém začátku 2. století. První tři evangelia, kterým se říká také synoptická (Mt, Mk, Lk), jsou na sobě evidentně závislá, neboť mají nápadně podobnou strukturu. Teorií o tom, jak tato evangelia vznikala a jaké možné prameny byly při jejich sepsání použity, je celá řada. V 2. polovině 1. století a na začátku 2. století vznikají i všechny ostatní knihy Nového zákona. Za nejmladší knihu Nového zákona je většinou považován 2 Petr.

Již na konci 1. století už zřejmě existuje „sbírka Pavlových listů“ (i když její tehdejší rozsah není jistý), srov. 2 Petr 3,15. Ze druhého století jsou doloženy takové citace novozákonních knih, které těmto knihám připisují autoritu Písma svatého. Existuje už sbírka „čtyř“ evangelií.

3.4 Jazyk Nového zákona, psací materiál

Novozákonní autoři psali řecky, v koiné. Občas je možno setkat se s názorem, že Matoušovo evangelium bylo napsáno aramejsky a do řečtiny přeloženo. Ovšem většina odborníků dnes tento názor nezastává. Za původní jazyk všech novozákonních knih je považována řečtina.

K sepsání novozákonních knih byl použit běžný psací materiál: *papyrus*, popř. *pergamen*.

V prvních stoletích křesťanského letopočtu byla forma svitku vystřídána úspornější formou kodexu. Rozsáhlejší rukopisy NZ z 3. století se dochovaly právě ve formě papyrových kodexů.